

**PATARIMAI
MOKYKLŲ BENDRUOMENĖMS:
kaip atlikti
funkcinį elgesio vertinimą**

Vilnius, 2022

Kuriame
Lietuvos ateitį
2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

**NACIONALINĖ
ŠVIETIMO
AGENTŪRA**

**Leidiny parengtas ir išleistas įgyvendinant projektą
„Įtraukiojo ugdymo galimybių plėtra, I etapas“
(Nr. 09.2.2-ESFA-V-707-03-0001). Projektas finansuojamas
Europos socialinio fondo lėšomis.**

Šį leidinį draudžiama mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų
tikslais atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti ar
padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete)
tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose,
išleisti ir versti, platinti jo originalą arba kopijas.

Leidinių parengė Renata Greimaitė

Leidybos įmonė „Kriventa“

V. Pietario g. 5-3, LT-03122 Vilnius

Tel. / faks. (8 5) 265 0629. Mob. tel. +370 682 47 899

El. paštas kriventa@kriventa.lt

www.kriventa.lt

Kalbos redaktorė Angelė Pletkuvienė

Dizainerė Ilona Chmieliauskaitė

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-462-193-2

© Nacionalinė švietimo agentūra, 2022

TURINYS

6 Funkcinio elgesio vertinimo tikslas ir uždaviniai

9 Funkcinio elgesio vertinimo proceso pagrindiniai etapai

9 I etapas. Elgesio funkcijos nustatymas

18 II etapas. Elgesio intervencijos plano parengimas ir įgyvendinimas

23 III etapas. Intervencijos efektyvumo įvertinimas. Intervencijos vertinimas

24 Literatūra

Mokytojai klasėse susiduria su mokinių elgesio problemomis, kurios turi įtakos jų mokymosi procesui, kitų mokinių akademiniam rezultatams ar mokytojo gebėjimui valdyti klasę. Dažnas mokytojas elgesio problemoms spręsti taiko įvairias drausminimo sistemas, kiti siekia parengti pagalbos mokiniui ar elgesio intervencijos planą. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad elgesio problemoms spręsti būtina pasitelkti ir taikyti moksliskai pagrįstas praktikas, metodus bei kurti tokias mokymosi aplinkas, kuriose nepasireikštų netinkamas mokinių elgesys.

Kuo anksčiau, t. y. kai elgesio problemos dar stipriai nepasireiškia, įtraukiame prevencines veiklas ir praktikas į ugdymo procesą, tuo didesnė tikimybė, kad išvengsime netinkamo elgesio apraiškų arba sumažinsime jų intensyvumą.

Funkcinis elgesio vertinimas (toliau – FEV) – metodas, padedantis pedagogams, švietimo pagalbos specialistams, tėvams spręsti elgesio ir akademinės problemas.

Bloom, Lambert'as, Dayton ir Samaha (2013) pabrėžė, kad pedagogai, susipažinę su funkcinio elgesio vertinimo metodu, jį gali taikyti klasės aplinkoje. Daug vėliau, atsižvelgę į surinktus duomenis bei mokinio elgesio funkciją, jie gali parengti elgesio intervencijos planą, daugiau susikoncentruoti į tinkamo elgesio mokymą. Šio metodo taikymas mokyklose gali iš esmės pakeisti egzistuojančias darbo esant netinkamam elgesiui praktikas, t. y. drausminimo sistemas.

Šiame leidinyje FEV pristatomas remiantis Pozityvaus elgesio prevencijos ir intervencijos sistema (toliau – PEPIS). Kasdienėje mokyklos veikloje taikomos PEPIS nuostatos gali padėti kurti ne tik saugias mokymosi aplinkas, bet ir organizuoti darbą pagal daugiapakopės sistemos principus esant netinkamam mokinių elgesiui.

Pirmoje PEPIS pakopoje FEV gali būti taikomas mokyklos mastu siekiant išsiaiškinti bendrąsias elgesio problemas bei pasirinkti tam tikras intervencijas, kurias, vengiant elgesio problemų, galima taikyti visoje mokykloje. Antroje PEPIS pakopoje mokyklos komanda vykdo vertinimą ir taiko intervencijas mokinių grupėms, kurios susiduria su lengvomis ar vidutinio sunkumo elgesio problemomis.

Trečioje PEPIS pakopoje FEV laikomas sudėtingu, daug laiko reikalaujančiu procesu, sutelktu į mokinio, turinčio nuolatinių elgesio problemų, elgesio keitimą.

Tokie atvejai dažniausiai pasitaiko, kai elgesio problemų nepavyksta išspręsti tiek pirmoje, tiek antroje pakopoje, t. y. taikomos intervencijos buvo nesėkmingos.

Gana dažnai mokiniams, kurių elgesys itin problemiškas, taikomas intensyvus, bet ne bendrojo pobūdžio FEV. Tai reiškia, kad intensyvaus FEV procesui turėtų vadovauti asmuo, turintis žinių ir supratimą apie elgesio principus (pvz., elgesio specialistas).

FUNKCINIO ELGESIO VERTINIMO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

Pagrindinis FEV tikslas yra padėti pedagogams, švietimo pagalbos specialistams parengti efektyvias ir pozityvias elgesio intervencijas, pagrįstas netinkamo elgesio funkcijomis. Intervencijos, kurios pasirenkamos atsižvelgus į FEV rezultatus ir įvardytą elgesio funkciją, gali padėti keisti netinkamą mokinio elgesį. FEV – kritinis elementas, siekiant parengti ir įgyvendinti pozityvaus elgesio intervencijas.

Taikydami FEV siekiame:

- gauti informacijos apie elgesio funkciją;
- nustatyti veiksnius, turinčius įtakos elgesiui;
- surinktus duomenis panaudoti elgesio intervencijos planui parengti.

Struktūruotas ir moksliniais tyrimais pagrįstas duomenų rinkimo metodas gali padėti pedagogams ir švietimo pagalbos specialistams nustatyti netinkamo mokinio elgesio priežastis bei parengti elgesio intervencijos planą. Anot Szymanski'io (2010), FEV padeda suprasti, kas sukelia netinkamą vaiko elgesį, t. y. priežastis, bei kurti aplinkas, taikyti metodus, kad netinkamas elgesys nepasireikštų. Dažniausiai mokinio elgesys pasireiškia tam tikrose aplinkose, todėl labai svarbu atsižvelgti ne tik į aplinką, kurioje jis pasireiškia, bet ir atkreipti dėmesį, kur jis nepasireiškia. Svarbu pastebėti ir analizuoti visus veiksnius, kurie gali turėti įtakos netinkamo elgesio pasireiškimui.

KADA TAIKOME BENDRO POBŪDŽIO FUNKCINĮ ELGESIO VERTINIMĄ?

Svarbu pažymėti, kad mokyklos darbuotojai, dirbantys su mokiniais, kurie nuolat netinkamai elgiasi, turi būti supažindinti su pagrindiniais FEV principais. Bendro pobūdžio FEV metodas taikomas mokiniams, kurie:

- netinkamai elgiasi, bet elgesys nėra pavojingas (pvz., neatlieka užduočių, nevykdo instrukcijų);
- netinkamas jų elgesys pasireiškia vienoje ar keliose aplinkose (pvz., tam tikros pamokos / veiklos metu, per pietų pertrauką ar pertrauką lauke);
- kuriems buvo taikytos intervencijos, bet elgesys nepasikeitė.

POŽIŪRIO Į NETINKAMĄ ELGESĮ KEITIMAS

Kitas labai svarbus FEV aspektas – pedagogų ir švietimo pagalbos specialistų požiūris į netinkamą mokinių elgesį keitimas. FEV procesas skatina įsigilinti ir suprasti netinkamo mokinio elgesio atsiradimo priežastis, pažinti kontekstą, kuriame pasireiškia mokinio elgesys. Jei mokytojas mano, kad netinkamas elgesys yra tik mokinio negalios ar asmenybės bruožo pasekmė, tai vykdydami FEV procesą tik švaistome švietimo pagalbos specialistų ir pedagogų laiką.

Taip pat svarbu pabrėžti, kad švietimo pagalbos specialistų ir mokytojų funkcijos įgyvendinant FEV yra itin svarbios: pirma, specialistų vaidmuo ypač svarbus vertinant

ugdymo (-si) aplinkos trūkumus, turinčius tiesioginės įtakos netinkamam mokinio elgesiui, antra, nustatant netinkamo elgesio funkciją, trečia, rengiant elgesio intervencijos planą (EIP) ir jį įgyvendinant. Tik atlikus mokinio stebėjimą ir vertinimo proceso analizę, galima įvardyti netinkamo mokinio elgesio funkciją ir parengti EIP, įtraukiant efektyvius teikiamos pagalbos būdus, numatant žingsnius teigiamam rezultatui pasiekti.

Nepriklausomai nuo mokyklos ar klasės, kurioje dirba pedagogai, jie skatinami atlikti mokinio FEV ir nustatyti veiksniai, turinčius įtakos netinkamam mokinio elgesiui.

ELGESIO FUNKCIJA

Mokslinėje literatūroje įvardijamos keturios netinkamo elgesio funkcijos:

- socialinio dėmesio siekimas (pvz., suaugusiųjų, bendraamžių);
- noras gauti daiktą;
- siekis išvengti užduoties, veiklos, tam tikrų asmenų;
- sensorinė stimuliacija.

FEV pasitelkiame:

- kai siekiame sumažinti netinkamo elgesio atvejų skaičių;
- kai norime išmokyti vaiką tinkamo elgesio;
- kai ieškome naujų bendravimo, elgesio valdymo strategijų;
- kai galvojame apie vaiko ateitį, jo sėkmingą įtraukimą į bendruomenės gyvenimą.

UGDYMO PROGRAMOS VERTINIMAS

Kartais atlikus FEV išryškėja, kad netinkamo mokinio elgesio funkcija yra vengimas atlikti įvairias akademines užduotis. Tuomet būtina atlikti ugdymo programos vertinimą. Ugdymo programos vertinimas – strategija, kurią pedagogai gali taikyti siekdami *išsiaiškinti mokinio ugdymosi poreikius, sukurti tinkamas sąlygas mokinio ugdymuisi*.

Pedagogai, atlikę ugdymo programos vertinimą (angl. *Curriculum – based assessment*), gali nustatyti nesuderinamumą tarp mokytojo keliamų reikalavimų užduotims ir mokinio gebėjimų tas užduotis atlikti. Būtent šis nesuderin-

namumas pamokų metu gali tapti antecedentu netinkamam elgesiui pasireikšti, t. y. mokinio bandymu netinkamai elgiantis išvengti veiklos ar užduoties. Ugdymo programos vertinimas (toliau – UPV) gali būti taikomas ne tik mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, bet ir dirbant su visais mokiniais klasėje, kai mokytojas parengtomis trumpomis skaitymo, rašymo ar matematikos užduotimis įvertina mokinio gebėjimus. Pvz., kiekvieną kartą, kai mokinys užrašo vieną ar kitą mokytojo padiktuotą sakinį, mokytojas atlieka vertinimą remdamasis programa.

MOKYKLOS VAIKO GEROVĖS KOMISIJOS VAIDMUO ATLIEKANT FUNKCINIŲ ELGESIO VERTINIMĄ

Vaiko gerovės komisija (toliau – VGK) ugdymo įstaigoje inicijuoja FEV, vykdo ir koordinuoja veiklą, susijusią su šiuo procesu. VGK sudaro darbo grupę ir į jos veiklą įtraukia pozityviai mąstančius bei gebančius komandoje dirbti asmenis. VGK skiria atsakingus asmenis,

supažindina su darbu, kai renkami duomenys, ypatumais. Duomenys yra kruopščiai renkami, analizuojami, jais remiantis VGK priima sprendimus dėl tolesnio darbo su mokiniu, turinčiu elgesio problemų, organizavimo.

DAŽNIAUSIAI UŽDUODAMI KLAUSIMAI

Kodėl vienas mokytojas negali atlikti FEV ir parengti EIP? Kodėl turi dalyvauti komanda?

Siekiant mokyklos mastu efektyviai diegti elgesio intervencijas, EIP turi atitikti tik mokinio elgesio funkcijas, poreikius, aplinką, kurioje intervencija yra įgyvendinama, todėl būtina surinkti kuo daugiau informacijos. Komandos įsitraukimas į duomenų rinkimo ir analizės procesą labai svarbus.

EIP turi atliepti asmens, kuriam jis rengiamas, įgūdžius, vertybes.

Ar visada atlikus FEV būtina rengti EIP?

Kartais atlikus FEV išryškėja netinkamą elgesį sukeltantys antecedentai. Tokiu atveju tik pakeitę vieną ar kitą detalę ar elementą (pvz., užduoties pateikimo formą) galime išvengti netinkamo mokinio elgesio.

FUNKCINIO ELGESIO VERTINIMO PROCESO PAGRINDINIAI ETAPAI

FEV procesą sudaro trys etapai: elgesio funkcijos nustatymas, EIP rengimas ir intervencijos efektyvumo įvertinimas.

I ETAPAS.

ELGESIO FUNKCIJOS NUSTATYMAS

NETINKAMO ELGESIO NUSTATYMAS. Šiame etape kalbame apie netinkamą mokinio elgesį, kurio pasireiškimą ugdomo (-si) proceso metu pedagogai norėtų sumažinti arba pakeisti kitu, socialiai priimtiniu elgesiu. Kartais mokinys gali įvairiai elgtis klasėje. Svarbu pasirinkti tą elgesį, kuris kelia daugiausia problemų. Dažniausiai mokykloje pasitaikantys netinkamo elgesio atvejai: vėlavimas, nereagavimas, savęs žalojimas, mušimasis, netinkamų kalbos kodų vartojimas, nepaklusnumas, užduočių neatlikimas, vagystės ir t. t. Pasirinkti vieną iš kelių elgesio tipų gali padėti šie klausimai:

- Ar elgesys pavojingas mokiniui ir jo aplinkoje esantiems asmenims?
- Ar elgesys trukdo akademiniam mokinio pasiekimams?
- Ar elgesys trukdo socialinei mokinio įtraukčiai ir didina atskirtį?
- Ar elgesio keitimas paskatintų pozityvius mokinio socialinio gyvenimo ir akademinį pasiekimų pokyčius?

Pasirinkus netinkamo elgesio modelį, būtina jį apibūdinti, t. y. elgesys turi būti:

- stebimas – aiškūs veiksmai, kuriuos galima matyti;
- įvertinamas – galima fiksuoti pasireiškimo atvejų dažnumą.

KODĖL SVARBU TINKAMAI APIBŪDINTI MOKINIO ELGESĮ?

Rengdami mokinio EIP formuluojame tikslus. Pvz., mokytojas plane įrašo „Tomo netinkamas elgesys pamokų metu sumažės“. Atrodytų, kad tikslas aiškiai suformuluotas, tačiau vargu ar toks apibūdinimas apibrėžia, koks būtent netinkamas mokinio elgesys sumažės. Norėdami tinkamai apibūdinti elgesį, turėtume vartoti veiksmazodžius, o ne būdvardžius. Tarkime, mokytojas apie mokinio elgesį parašė: „Susijaudinęs mokinys tampa agresyvus.“ Žodį **agresyvus** keičiame pagal situaciją tinkamu veiksmazodžiu *kanda, spiria, griebia, stumia* (t. y. apibūdiname elgesį, kurį mokinys tuo metu demonstruoja).

TINKAMAI APIBŪDINTAS ELGESYS

- Marija lietuvių kalbos pamokoje *atliks* tris teksto suvokimo užduotis.
- Tomas pamokos metu *paprašys* pertraukos.
- Rita *pakels* ranką pamokos metu, kai norės paklausti.

NETINKAMAI APIBŪDINTAS ELGESYS

- Tomas gerai elgisis.
- Jurgita gražiai elgisis pertraukų metu.
- Julius valgykloje bus geras.

Kalbant apie tinkamai apibrėžtą elgesį reikia paminėti, kad pedagogams apibūdinant tinkamą mokinio elgesį svarbu įvardyti tai, ką mokinys gali daryti ir daro, o ne tai, ko mokinys negali daryti.

TINKAMAS ELGESYS. Apibrėžę netinkamo elgesio modelį, pasirenkame ir aprašome kitą tinkamo elgesio modelį. Pvz., jei mokinys pamokos metu sėdėdamas savo suole garsiai *išrėkia* atsakymus, tai mokytojas norėtų, kad jis pamokos metu sėdėtų tyliai, o prireikus pakeltų ranką.

Elgesio keitimas yra ilgas procesas, todėl verta pradėti nuo tinkamo elgesio modelio mokymo, kaip antai: įgūdžio tinkamu laiku arba pagal susitarimą *kelti ranką* ar *laukti*, kol mokytojas pakvies, mokymo. Šiuo atveju rankos kėlimas ar gebėjimas laukti yra *tinkamo* mokinio elgesio modelis, toks elgesys gali būti mokytojo paskatintas. Taigi rankos kėlimas ar gebėjimas laukti, kol mokytojas pakvies atsakinėti, gali virsti tinkama strategija mokytis elgesio.

Svarbu, kad mokytojas, susidūręs su netinkamu elgesiu, galvotų apie kitą tinkamo elgesio modelį, kurį mokinys galėtų pademonstruoti ateityje.

NETIESIOGINIS INFORMACIJOS RINKIMAS

Apie pasirinktą netinkamą mokinio elgesį svarbu surinkti kuo daugiau informacijos, t. y. išsiaiškinti apie elgesio pasireiškimo lygį, prieš įgyvendinant intervenciją. Vėliau vykdoma duomenų prieš ir po intervencijos analizė, kuri padeda įvertinti, ar taikomos intervencijos padėjo sumažinti netinkamo elgesio pasireiškimą.

PAGRINDINIAI NETIESIOGINIO INFORMACIJOS RINKIMO PRINCIPAI:

- informaciją renka asmenys, susipažinę su duomenų rinkimo metodika;
- informacija renkama įvairiose aplinkose;
- duomenys renkami iš kelių šaltinių (pvz., tėvų, mokytojų, mokinių);
- informacija renkama keliais būdais (pvz., interviu, kontroliniai sąrašai);
- surinkta informacija naudojama netinkamo elgesio funkcijai (priežasčiai) nustatyti.

INTERVIU – viena iš pirmųjų priemonių, naudojamų elgesio funkcijai įvertinti. Galimi tėvų, mokytojų ir mokinio interviu.

TAIP PAT INFORMACIJOS APIE NETINKAMĄ MOKINIO ELGESĮ GALIMA GAUTI IŠ:

- pastiprinimų sąrašo;
- trūkstumų įgūdžių sąrašo;
- aplinkos veiksmų lentelės;
- sensorinės integracijos klausimynų.

Į informacijos apie netinkamą mokinio elgesį duomenis būtina įtraukti papildomus šaltinius, kurie padėtų atsakyti į tokius klausimus, kaip antai: ar mokinys vartoja vaistus, ar tinkamai maitinasi, miega. Labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, ar mokinys turi dienotvarkę, su kokiais žmonėmis jis daugiausia praleidžia laiko, koks žmogus turi jam didžiausią teigiamą poveikį.

TIESIOGINIS INFORMACIJOS RINKIMO BŪDAS

Tiesioginio stebėjimo metu fiksuojamas vaiko elgesys mokymosi aplinkoje ir renkama informacija apie jo netinkamą elgesį. VGK paskirtas asmuo ar asmenys stebi vaiką skirtingose vietose, tokiose kaip valgykla, klasė arba kita ugdymo įstaigos aplinka.

Tiesioginio stebėjimo metu renkama informacija apie tai, kada, kur ir kaip dažnai elgesys pasireiškia, taip pat aiškinamasi, kaip ilgai trunka toks elgesys.

Reikėtų pažymėti, kad tiesioginis stebėjimas pagal ABC (A (angl. *antecedent*) antecedentas,

B (angl. *behaviour*) elgesys, C (angl. *consequence*) pasekmė) atliekamas aplinkose, kuriose, kaip savo anketose nurodė pedagogai ir švietimo pagalbos specialistai, dažniausiai pasireiškia netinkamas mokinio elgesys.

Tiesioginio stebėjimo pagal ABC tikslas – apibendrinti ir patvirtinti mokytojų atliktų interviu informaciją apie netinkamą mokinio elgesį, pasireiškimo vietas, laiką ir asmenis. Taip pat įvardyti antecedentus, kurie galėjo būti nepastebėti, ir mokinio elgesio funkcijas bei parengti apibendrinamąjį įrašą intervencijai sudaryti.

DAŽNIAUSIAI UŽDUODAMI KLAUSIMAI

Kaip ilgai turiu stebėti elgesį?

Kartais užtenka atlikti iki 15–20 min. vienos veiklos stebėjimą.

Kaip elgtis, jei mokiniai paklaus, kodėl jūs esate čia?

Galite pasakyti, kad stebite klasę ar mokytojos darbą.

Ką daryti, jei stebėjimo metu elgesys nepasireiškia?

Paklauskite mokytojo, ar mokiniui tai buvo įprasta diena?

Kiek kartų turėčiau stebėti mokinio elgesį?

Stebite mokinį tol, kol įsitikinate, kad stebimas elgesys pasireiškia (nuo 5 iki 10 elgesio pasireiškimo kartų).

KAIP PILDYTI ABC LENTELE?

- 1 Pradedame nuo įrašo apie elgesį (konkretų, matomą, įvertinamą) ir laiką, kada elgesys pasireiškė.
- 2 Tada įrašome veiklą / užduotį, kurios metu pasireiškė netinkamas elgesys.
- 3 Paskui nurodome antecedentą (A), kuris pasireiškė prieš pat elgesį.
- 4 Įrašome, kas nutiko tuoj po elgesio, t. y. pasekmės (C).

LAIKAS / DATA	VEIKLA / UŽDUOTIS	ANTECEDENTAI A	ELGESYS B	PASEKMĖS C

A (angl. *antecedent*) antecedentas – kas įvyko prieš pat elgesį?

Stebint mokinio elgesį tiesioginiu būdu, svarbu atkreipti dėmesį į elgesį sukeliančius ir jam įtakos turinčius veiksnius. Galime išskirti veiksnius, susijusius su mokinio mokymosi aplinka ir tiesiogiai nesusijusius su mokinio aplinka.

Su mokinio mokymosi aplinka susiję veiksniai gali apimti tam tikrą dienos periodą, savaitės dieną, klasės veiklas. Su mokiniu dirbantys pedagogai, mokytojo padėjėjai taip pat gali turėti įtakos netinkamo mokinio elgesio pasireiškimui.

B (angl. *behavior*) elgesys – koks elgesys pasireiškė?

Elgesys turi būti konkretus, įvertinamas. Apie galimas elgesio funkcijas jau šiek tiek kalbėta anksčiau.

C (angl. *consequence*) pasekmė – kaip reaguoja suaugusysis, kokios pasekmės sulaukė mokinys?

KLAUSIMAI, KURIE GALI PADĖTI NUSTATYTI PRIEŽASTIS, TURINČIAS ĮTAKOS NETINKAMAM MOKINIO ELGESIUI:

- Kas nutiko po to, kai netinkamas elgesys pasireiškė?
- Ką mokytojas ar kiti asmenys daro, kai pasireiškia netinkamas mokinio elgesys?
- Ką mokinys gauna po to, kai pasireiškia netinkamas elgesys?
- Ko mokinys vengia elgesiui pasireiškiant ar po elgesio pasireiškimo?

APLINKOS VEIKSNIAI

Kartais tam tikri įvykiai gali nutikti su mokykla nesusijusioje aplinkoje, t. y. namuose ar pakeliui į mokyklą. Tai gali būti ir namuose ar pakeliui į mokyklą kilęs konfliktas, turėjęs įtakos mokinio nuotaikos pasikeitimui, o mokykloje mokytojams teks susidurti su netinkamo elgesio pasekmėmis. Tėvams laiku informavus mokyklą apie įvykius šeimoje ar kitus vaiko negalavimus,

mokytojai galėtų iš anksto pasirengti tinkamai spręsti dėl netinkamo elgesio kilusias problemas. Jei atliekant ABC negalima nustatyti anteceden-to, turinčio įtakos netinkamam mokinio elgesiui, būtina atlikti aplinkos veiksnų analizę.

Kartais mokinys netinkamo elgesio išmoksta namuose, ta pati netinkamo elgesio funkcija gali pasireikšti ir mokykloje.

RUTINOS IR VEIKLOS ANALIZĖ

Dažnai pedagogai, pagalbos specialistai, susidūrę su mokinių elgesio problemomis, perne-lyg stipriai į jas susikoncentruoja bei išitraukia, šitaip uždelsdami priimti tokiu atveju veiksmingus sprendimus. Tai galima paaiškinti labai paprastai – mokytojai tiesiog pavargę ir sutrikę, nes nežino, kaip spręsti kilusias problemas. Todėl rutinos ir veiklos analizė gali padėti rasti elgesio problemų sprendimo būdus:

- atkreipti dėmesį į mokinio dienotvarkę;
- įvardyti stipriausias mokinio puses;
- nustatyti laiką, kai elgesys pasireiškia dažniausiai, atkreipti dėmesį į veiklas;
- įvardyti rutiną / veiklą ir darbuotojus, kurie išitraukia tuo metu į ugdymosi procesą.

Tiesioginio stebėjimo metu siekiama atsakyti į šiuos klausimus: kur, kada (kokie pedagogai dirba su mokiniu) netinkamas elgesys dažniausiai pasireiškia. Elgesio pasireiškimą galima įvertinti nuo 1 iki 6 balų: 1 – elgesys nepasireiškia, 6 – visada pasireiškia.

Kodėl taip svarbu rinkti informaciją apie tai, kokios rutinos / veiklos metu elgesys pasireiškia?

Tai svarbu, nes netinkamas elgesys labai dažnai priklauso nuo konteksto. Kartais mokinys gali demonstruoti tą patį netinkamą elgesį ir skirtingose aplinkose bei dėl skirtingų priežasčių. Arba tose pačiose aplinkose netinkamas elgesys tiesiog nepasireiškia. Tad jei norime geriau suprasti mokinio elgesį, turime atkreipti dėmesį į rutiną / veiklą, kurios metu jis pasireiškia.

Elgesio vertinimo lentelės suteikia informacijos apie netinkamą elgesį, kaip dažnai ar per kokią veiklą jis pasireiškia / nepasireiškia ir koku intensyvumu.

LAIKAS	RUTINA / VEIKLA / DALYKAS / DARBUOTOJAS	TIKĖTINA, KAD ELGESYS PASIREIŠ	ELGESYS	TAIKOMOS INTERVENCIJOS
9.00–9.20	Matematikos pamoka, mokyt. Pukelis	1 2 3 4 5 6	Negatyvūs komentarai, daiktų mėtymas į draugus	Pakeista mokinio sėdėjimo vieta

Rutinos / veiklos derinimas. Stebint ir renkant informaciją apie mokinio elgesį galima derinti keletą rutinos / veiklos būdų. Kas jiems būdinga, nurodoma toliau pateiktoje lentelėje.

STRUKTŪRA	Aiškiai apibrėžti rutinai / veiklai keliami lūkesčiai (aiški struktūra) arba tik keli su rutina / veikla susiję lūkesčiai (nėra struktūros)
VEIKLA	Aiškiai apibrėžti rutinai / veiklai keliami lūkesčiai (aiški struktūra) arba tik keli su rutina / veikla susiję lūkesčiai (nėra struktūros)
REIKALAVIMAI	Tie patys reikalavimai atlikti užduotį ar užduoties sunkumas

Žemiau pateiktoje lentelėje matome, kad tas pats netinkamas mokinio elgesys (negatyvūs komentarai, užduočių neatlikimas) pasireiškia ir istorijos, ir lietuvių kalbos pamokose.

LAIKAS	RUTINA / VEIKLA / DALYKAS / DARBUOTOJAS	TIKĖTINA, KAD ELGESYS PASIREIŠ	ELGESYS	TAIKOMOS INTERVENCIJOS
9.00–9.20	Istorijos pamoka, mokyt. Pukelis	1 2 3 4 5 6	Negatyvūs komentarai, knygų mėtymas į draugus	Pakeista mokinio sėdėjimo vieta
9.20–9.25	Pertrauka	1 2 3 4 5 6		
9.30–9.50	Lietuvių kalbos (literatūros) pamoka	1 2 3 4 5 6	Negatyvūs komentarai, pieštukų mėtymas į draugus	Žodinė pastaba

Kartais stebėjimo metu netinkamas mokinio elgesys pasireiškia itin dažnai. Tokiu atveju stebėtojas, aprašydamas elgesį, gali taikyti trumpinimus, įvairius sutartinius ženklus ar, gavęs tėvų sutikimą, filmuoti mokinio elgesį užsiėmimų metu, o įrašą vėliau kelis kartus peržiūrėti ir aptarti su komanda.

Svarbu, kad po kiekvieno stebėjimo ABC lentelės būtų užpildytos, aiškiai įvardytas ir aprašytas elgesys, antecedentai bei pasekmės.

Stebint netinkamą mokinio elgesį tiesioginiu būdu, svarbu apibūdinti ir aplinką, pamokas, kurių metu elgesys nepasireiškia. Atkreipiame dėmesį į pedagogo darbo metodus, bendravimą su mokiniais, mokomosios medžiagos pateikimo formas ir būdus.

ELGESIO STEBĖJIMO SANTRAUKA

Rengiant elgesio stebėjimo santrauką siekiama patvirtinti pedagogų ir švietimo pagalbos specialistų interviu surinktą informaciją apie netinkamą mokinio elgesį, įvardyti antecedentus. Kartais informacija gali būti tiesiog praleista, į ją neatkreiptas reikiamas dėmesys. Elgesio stebėjimo santrauka taip pat gali patvirtinti netinkamo mokinio elgesio funkciją bei padėti parengti apibendrinamąjį išrašą, kurio reikia netinkamo mokinio elgesio intervencijos planui sudaryti.

VEIKLA	ANTECEDENTAS	ELGESYS	PASEKMĖ
Veiklos ... metu	kai ...	mokinys ...	tada ... Mokinio netinkamo elgesio funkcija ...

Svarbu, kad parengus elgesio stebėjimo santrauką būtų aiškiai įvardyta mokinio netinkamo elgesio funkcija. Jei stebėjimą atliekantys darbuotojai nėra įsitikinę, kad tinkamai įvardijo netinkamo elgesio funkciją, reikia dar kartą analizuoti surinktą informaciją ir iš naujo nurodyti funkciją.

Elgesio funkcijos nustatymas. Kai įvardytas netinkamas mokinio elgesys, atliktas tiesioginis elgesio stebėjimas ir surinkti visi galimi duomenys apie antecedentus ir aplinką, kuri galimai turi įtakos netinkamam elgesiui, taip pat aiškiai nurodytos galimos pasekmės, turinčios įtakos netinkamam elgesiui, būtina nustatyti elgesio funkciją. Šie klausimai gali padėti darbo grupei nustatyti elgesio funkciją:

- Kokia netinkamo mokinio elgesio funkcija?
- Ką mokinys gauna?
- Ko mokinys išvengia tokiu savo elgesiu?

FEV grindžiamas prielaida, kad netinkamai besielgiantis mokinys gauna tai, kas turi vertę (pvz., bendraamžių ar suaugusių dėmesys, mėgstama veikla ar daiktas), arba siekia gauti tai, ko jis nori (pvz., veiklos, daiktai ar dėmesys), arba bando išvengti to, kas jam nemalonu ar baugina (pvz., akademinės užduotys). Skiriamos šios keturios netinkamo elgesio funkcijos:

- dėmesio (suaugusiųjų, bendraamžių) siekimas;
- noras išvengti (suaugusiųjų / bendraamžių dėmesio, užduočių);
- noras gauti apčiuopiamų daiktų / veiklų;
- sensorika.

FUNKCINIO ELGESIO VERTINIMO APIBENDRINIMAS

VGK darbo grupė, remdamasi vertinimo metu surinktais duomenimis, nustato mokinio netinkamo elgesio funkciją. Ar VGK sudaryta darbo grupė turi visą reikiamą informaciją elgesio intervencijos planui parengti, ar reikia surinkti daugiau papildomos informacijos? Tai nustatyti ir priimti tinkamą sprendimą gali padėti keli kontroliniai aspektai:

- jei pedagogų, švietimo pagalbos specialistų klausimynuose ir ABC stebėjimo formose įvardijama ta pati netinkamo mokinio elgesio funkcija, galime pereiti prie EIP rengimo;
- jei elgesio funkcijos skiriasi, reikia surinkti papildomos informacijos;
- jei elgesio stebėjimo santraukoje netinkamas elgesys įvertintas 5 ir 6 balais, galima pereiti prie intervencijos plano rengimo;
- jei elgesio stebėjimo santraukoje netinkamas elgesys įvertintas 4 ir žemesniais balais, reikia surinkti papildomos informacijos;
- jei antecedentai ir elgesio funkcija įvardyti vienodai ir pedagogų, ir švietimo pagalbos specialistų anketose bei ABC stebėjimo formose, galima pereiti prie intervencijos plano rengimo.

II ETAPAS.

ELGESIO INTERVENCIJOS PLANO PARENGIMAS IR ĮGYVENDINIMAS

Išsiaiškinusi netinkamo mokinio elgesio funkciją, VGK darbo grupė turi parengti EIP ir numatyti, kokios intervencijos bus pasirinktos netinkamam mokinio elgesiui keisti.

EIP sudaro trys pagrindinės dalys: antecedentų ir aplinkos veiksnių palaikymas, pakaitinio / naujo elgesio mokymas, pakaitinio / naujo elgesio mokymas keičiant pedagogų atsaką į netinkamą elgesį.

Jei mokinio netinkamo elgesio funkcija – gauti bendraamžių dėmesio, tai vienas iš EIP tikslų ir būtų išmokyti mokinį pakaitinio elgesio, t. y. kaip socialiai priimtina elgesiu atkreipti draugų dėmesį. Tinkamai parinktos antecedentų strategijos ir tinkamo elgesio skatinimo procedūros taip pat turėtų būti įtrauktos į EIP.

NORINT PARENGTI EIP, REIKIA ATSAKYTI Į ŠIUOS KLAUSIMUS:

- Ar tinkamo elgesio mokymas priimtinas vaikui?
- Ar vaikas gebės pademonstruoti tinkamą elgesį mokymo (-si) procese?
- Ką galima pakeisti aplinkoje sudarant sąlygas pasireikšti tinkamam elgesiui (pvz., klasės aplinka, dėstymo būdas, mokomoji medžiaga ir pan.)?

ELGESIO INTERVENCIJOS PLANAS (planas parengtas atsižvelgus į FEV apibendrintus rezultatus)

Mokinio vardas _____

Klasė _____

Data _____

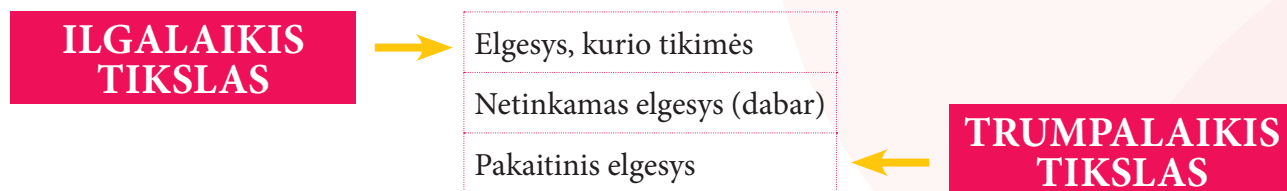
PIRMA PLANO DALIS

Rutina / veikla	Elgesys, kurio tikimasi*	Pasekmės	
<i>Matematikos pamoka</i>	<i>Pvz., mokinys savarankiškai atlieka užduotis, bendrauja su draugais pertraukų metu</i>	<i>Natūralios pasekmės, pasitenkinimo savo veikla, rezultatu pojūtis</i>	
Aplinkos veiksniai <i>Nenustatyta</i>	Antecedentai (A) <i>Mokytojas skiria 5 min. savarankišką darbą</i>	Elgesys (B) <i>Mėto daiktus į klasės draugus, sako šiurkščius komentarus</i>	Pasekmės (C) funkcija <i>Gauti draugų dėmesio</i> <i>Draugai nustoja rašyti, ima dairytis, juoktis</i>
	Pakaitinis elgesys** <i>Mokinys paprašo mokytojo dirbti kartu su kitu mokiniu</i>		

Elgesio keitimas yra ilgai trunkantis procesas, įgyvendinamas etapais. Šiame EIP pirma ir antra skiltys skirtos aplinkos ir antecedentų intervencijoms, kurių praktinis įgyvendinimas padės išvengti netinkamo elgesio ir paskatins pozityvų mokinių elgesį. Trečia skiltis daugiau skirta tinkamo elgesio mokymui. Ketvirtoje skiltyje – būdai, kaip atliepti į teigiamo elgesio apraiškas, ir reakcija į netinkamą elgesį.

Šioje lentelėje matome aiškiai įvardytą netinkamą mokinio elgesį. Taip pat matome įrašą apie

elgesį, kurio tikimasi. Šį mokinio demonstruojamą elgesį turime suprasti kaip ilgalaikį tikslą, t. y. taip mokinsys turėtų elgtis pamokų metu ateityje. Dirbant pagal PEPIS modelį šiam tikslui pasiekti reikalingos tiek antros, tiek trečios pakopos praktikos ir intervencijos. Elgesio keitimas yra ilgas procesas, todėl mums reikalingas *pakaitinis elgesys*. *Pakaitiniu elgesiu įvardysime* trūkstamų įgūdžių mokymą siekiant sumažinti netinkamo elgesio apraiškas. Palaipsniui ugdome mokinio trūkstamus įgūdžius, kad ilgainiui jis gebėtų pademonstruoti elgesį, kurio iš jo tikimasi.

ANTRA PLANO DALIS

APLINKOS VEIKSNIAI	ANTECEDENTAI	ELGESYS	PASEKMĖ
	Keisti antecedentus siekiant išvengti netinkamo elgesio, skatinti pakaitinį / norimą elgesį	Tikslingai mokyti pakaitinio / norimo elgesio	Keisti pasekmes siekiant paskatinti pakaitinį / norimą elgesį
	Paskatinkite pakaitinį / norimą elgesį	Mokykite norimo elgesio, akademinį / socialinių įgūdžių	Nukreipkite į pakaitinį / norimą elgesį

INTERVENCIJOS PARINKIMAS

Šis žingsnis apima norimo elgesio, kuris atlieka tą pačią funkciją kaip ir netinkamas elgesys (pvz., dėmesio siekimas), mokymą ar stiprinimą. Svarbu atkreipti dėmesį į trūkstamų įgūdžių mokymą, jei nustatomas toks poreikis.

Kiekviena intervencija gali:

- turėti tiesioginį teigiamą poveikį mokinio elgesiui;
- neturėti jokio efekto mokinio elgesiui;
- padidinti mokinio netinkamo elgesio pasireiškimų skaičių.

Taigi pasirenkant intervencijas svarbu suprasti, ar jos atitinka vertybes, kontekstą, ar yra pakankamai informacijos apie šias intervencijas, ar jos lengvai įgyvendinamos.

APLINKOS VEIKSNIŲ IR ANTECEDENTŲ PALAIKYMAS IR STRATEGIJOS. Žinoma nemažai strategijų, padedančių sumažinti stresą, kurį dažnai patiria pedagogai, darbo aplinkoje susiduriantys su netinkamu mokinių elgesiui. Vienas efektyviausių būdų, kaip sumažinti ar sušvelninti netinkamą elgesį, – pašalinti antecedentus, kurie sukelia netinkamą elgesį.

FUNKCINIŲ ĮGŪDŽIŲ MOKYMAS SIEKIANČIĄ PAKEISTI NETINKAMĄ ELGESĮ. Funkcinių įgūdžių mokymu siekiame pakeisti netinkamą elgesį. Tai viena pagrindinių pozityvaus elgesio palaikymo ir intervencijų strategijų, kurios įtraukiamos į EIP.

PASEKMIŲ KEITIMAS: TINKAMO ELGESIO SKATINIMAS. Įgyvendinant tinkamo elgesio skatinimo strategijas reikia atkreipti dėmesį į jau esančias praktikas. Mokytojas įsipareigoja daugiau dėmesio skirti socialiai priimtino elgesio klasėje skatinimui, o ne susikoncentruoti į netinkamo elgesio apraiškas. Kitas svarbus etapas – skatinimo sistemų kūrimas. Tinkamo elgesio skatinimas yra vienas efektyviausių būdų, kaip palaikyti arba padidinti individualaus mokinio tinkamą elgesį. Svarbu nepamiršti, kad pasirenkant skatinimo sistemas būtina atsižvelgti į individualius mokinio poreikius. Taip pat svarbu numatyti, kur, kada ir kaip dažnai mokiny bus skatinamas, daugiau dėmesio skiriant tinkamam elgesiui skatinti pradžioje ir šį dėmesį mažinant, kai mokiny ima tinkamai elgtis.

SRITIS	FUNKCIJA	INTERVENCIJOS
Akademiniai įgūdžiai	Išvengti sudėtingų akademinų užduočių	Mokyti trūkstamų įgūdžių vienoje iš nustatytų probleminių sričių (pvz., lietuvių kalba, matematika)
Organizacinių įgūdžių trūkumas	Išvengti akademinų užduočių ar suaugusiųjų dėmesio	Mokyti organizacinių įgūdžių, gebėjimo mokytis strategijų bei laiko planavimo (atsižvelgiama į vaiko amžių)
Socialiniai įgūdžiai	Bendraamžių / suaugusiųjų dėmesio siekimas arba vengimas	Mokyti tiesioginių socialinių įgūdžių (atliepančių mokinio elgesio poreikį); įvertinti mokinio poreikius (pvz., gebėjimas užmegzti akių kontaktą, žaisti kartu ir t. t.) natūraliose aplinkose

DAŽNIAUSIAI UŽDUODAMI KLAUSIMAI

Ar įgyvendinant EIP galima keisti pasirinktą intervenciją kita, plane nenumatyta intervencija?

Siekiant sumažinti netinkamo elgesio apraiškas ar pakeisti mokinio elgesį, būtina EIP įgyvendinti taip, kaip buvo numatyta. Intervencijos metu renkami duomenys, vėliau jie analizuojami, lyginami su prieš intervenciją gautais duomenimis. Jei taikomos intervencijos neturi teigiamo poveikio elgesiui, VGK gali keisti EIP numatytas intervencijas.

Ar galima keisti EIP formą?

Jei susiduriate su nedidelėmis elgesio problemomis, galima EIP formą šiek tiek supaprastinti, tačiau turi išlikti šios pagrindinės plano dalys: elgesys, elgesio funkcija, pageidautinas elgesys, strategijos elgesiui palaikyti (pvz., kaip bus skatinamas tinkamas elgesys), strategijos, kaip reaguoti į netinkamą elgesį (pvz., kaip bus reaguojama į netinkamą elgesį), paskatinimai, duomenys.

PASEKMĖS PASIREIŠKUS NETINKAMAM ELGESIUI

Siekiant išmokyti mokinį tinkamo elgesio modelio svarbu nepamiršti, kaip bus reaguojama į pasekmes, atsiradusias pasireiškus netinkamam elgesiui. Planuojant naujas pasekmių strategijas reikia atkreipti dėmesį į tai, ar pasirinkta strategija nestiprins netinkamo elgesio. VGK darbo grupė gali įtraukti šias strategijas:

- pasireiškus netinkamam elgesiui žodinės sąveikos su mokiniu mažinimas;
- signalo, raginančio mokinį sustoti ir (ar) grįžti prie norimos veiklos, taikymas;
- bendraamžių intervencijos (su bendraamžiais susitariama ignoruoti problemišką elgesį) įgyvendinimas;
- pagalbos siūlymas atliekant užduotį ar veiklą;
- numatyti laiką nebaigtiems darbams atlikti.

INTERVENCIJOS SĖKMĖS DIDINIMAS

SVARBU ATKREIPTI DĖMESĮ Į PASIRINKTOS INTERVENCIJOS:

- socialinį pagrįstumą (intervencija atspindi socialiai priimtą praktiką);
- tikslumą (intervencija įgyvendinama taip, kaip ji buvo suplanuota);
- apibendrinimą (išmokti nauji įgūdžiai, norimas elgesys perkeliamas į naują aplinką);
- priežiūrą (ar išlieka nauji įgūdžiai ir teigiamas elgesys).

Kad intervencija būtų veiksminga, įgyvendinant EIP reikia atsižvelgti į keturis pagrindinius

komponentus, kaip antai: išmokimas, sklandumas, apibendrinimas ir priežiūra.

Išmokimą siejame su mokinio gebėjimu įvaldyti naują įgūdį taip, kaip buvo suformuota EIP, kai mokinys savarankiškai gali pademonstruoti tai, ko išmoko.

Sklandumas siejamas su išaugusiu mokinio gebėjimu tiksliai ir gana dažnai pritaikyti naują įgūdį. Pvz., gebėjimas tinkamai bendrauti su klasės draugais mokiniui padeda burti didesnę draugų ratą. Apibendrinimas besąlygiškai tapatinamas su mokinio gebėjimu naują įgūdį pritaikyti įvairiose aplinkose. Pvz., mokinys geba tinkamai bendrauti su bendraamžiais ne tik mokykloje, bet ir už jos ribų. Priežiūrą suprantame kaip stebėjimą, kaip mokinys geba per tam tikrą laiką išlaikyti ir taikyti tą patį įgūdį įvairiose situacijose.

ELGESIO INTERVENCIJOS PLANO ĮGYVENDINIMAS

Intervencija turėtų būti įgyvendinama kiekvieną dieną, tačiau duomenys gali būti renkami ne taip dažnai. Svarbu laikytis EIP numatytų tikslų ir uždavinių. Elgesio pokyčiams dažnai reikia laiko. Kartais elgesys (pvz., dėmesio siekimas) gali suintensyvėti prieš jam susilpnėjant.

Kartais aplinkos veiksniai (pvz., naujas mokinys klasėje, mokytojų ar tvarkaraščio pokyčiai) gali turėti įtakos intervencijos efektyvumui. Kai bus įgyvendinti EIP numatyti tikslai ir uždaviniai, netinkamam elgesiui keisti, svabu planuoti tolesnę elgesio stebėseną.

III ETAPAS.

INTERVENCIJOS EFEKTYVUMO ĮVERTINIMAS. INTERVENCIJOS VERTINIMAS

VGK darbo grupė analizuoja intervencijos metu gautus duomenis ir nusprendžia, ar taikytos intervencijos yra efektyvios. Norėdama nustatyti rezultatus darbo grupė palygina intervencijos duomenis, gautus jos įgyvendinimo metu, su pradiniais duomenimis, surinktais prieš intervenciją, ir nustato, ar iš tikrųjų vyksta norimi elgesio pokyčiai.

Remdamasi šiame etape surinktais duomenimis VGK darbo grupė nusprendžia, ar intervencija yra efektyvi (t. y. padažnėja tinkamo elgesio atvejų, retėja netinkamo elgesio apraiš-

kų skaičius). VGK atsižvelgia į EIP numatytus tikslus ir uždavinius. Jei VGK nustato, kad intervencija nedidina moksleivio (-ės) tinkamo elgesio apraiškų skaičiaus, tai intervencija turi būti pakoreguota.

Funkcinis elgesio vertinimas gali būti nelen-gva užduotis pedagogams, švietimo pagalbos specialistams, tačiau tinkamai renkant duome-nis, tiksliai nustatant elgesio funkcijas ir koky-biškai parengus elgesio intervencijos planą ga-lima užtikrinti efektyvesnį vaikų ugdymą (-si) įtraukiojo ugdymo kontekste.

LITERATŪRA

1. Anderson C. M., Long E. S. Use of a structured descriptive assessment methodology to identify variables affecting problem behavior. *Journal of Applied Behavior Analysis*. 2002. Prieiga per internetą: <http://www.socialinisugdymas.leu.lt/index.php/socialinisugdymas/article/view/226/209>.
2. Indrašienė V., Kairelytė-Sauliūnienė E. Funkcinio elgesio vertinimo metodikos taikymas ugdomant probleminiu elgesiu pasižyminčius autizmo spektro sutrikimą turinčius vaikus. *Socialinis darbas*. 2018, 16(1), 119–128. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15293/4784-10653-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
3. Indrašienė V., Kairelytė-Sauliūnienė E. Ugdytinio, turinčio autizmo spektro sutrikimą, probleminio elgesio keitimas pritaikant funkcinio elgesio vertinimo metodiką. *Socialinis ugdymas*. 2018, 48(1), 37–48.
4. Methods of functional behavioral assessment. Prieiga per internetą: <https://www.apbs.org/files/fbapractice.pdf>.
5. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
6. Scheuermann B. K., Hall J. A. Positive behavioral supports for the classroom. Third edition, 2015.
7. Taikomosios elgesio analizės terapija ir autizmo spektro sutrikimas. Praktikos gairės sveikatos priežiūros programų kūrėjams ir programų administratoriams. Prieiga per internetą: https://www.bacb.com/wp-content/uploads/ASD_Guidelines_Lithuanian_190311.pdf.
8. Thomas J. Zirpoli. Behavior management. Positive applications for teachers. Seventh edition, 2016.
9. Wheeler J. J., Richey D. D. Behavior management. principles and practices of positive behavior supports. Fourth edition, 2019.